

УДК 341.9

ПРИСТУПЛЮК В. Л.,

здобувач

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ПРОЦЕСУАЛЬНІ Й КОЛІЗІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ У ПРАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті розглядаються процесуальні та колізійно-правові аспекти сфери захисту прав споживачів у праві Європейського Союзу. Також проаналізовано систему законодавчих актів Європейського Союзу в частині судового захисту прав споживачів, особливу увагу було звернено на колізійні норми.

Ключові слова: процесуальні аспекти, колізійні норми, система законодавства Європейського Союзу, правове регулювання судового та позасудового розгляду.

Постановка проблеми. Формування загального законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС) у сфері захисту прав споживачів відбувалося вже після появи перших законодавчих актів, на підставі яких проводилося правове регулювання певних суспільних відносин у сфері захисту прав споживачів. Тобто під час формування законодавства у сфері захисту прав споживачів у ЄС був використаний принцип переходу від часткового до загального: спочатку були вироблені окремі правила щодо безпеки здоров'я споживачів.

Загальне законодавство ЄС у сфері захисту прав споживачів встановлює загальні принципи, що застосовуються в спеціальному законодавстві та судовій практиці щодо захисту прав споживачів.

Актуальність дослідження процесуальних і колізійно-правових аспектів сфери захисту прав споживачів у праві Європейського Союзу обумовлена насамперед спільністю кола завдань і проблем у галузі захисту прав споживачів, а також можливістю використання корисного досвіду ЄС для вдосконалення українського законодавства у сфері захисту прав споживачів і правових механізмів його реалізації.

Метою статті є комплексне дослідження системи колізійно-правових норм, законів і компетенції держав-членів у сфері захисту прав споживачів, які призначені для вирішення конфліктів, а також створення механізмів позасудового врегулювання спорів за участю споживачів, включаючи інтерактивну систему вирішення спорів за електронного способу здійснення покупок.

Теоретичну основу статті складають насамперед праці вчених у галузі міжнародного та європейського права, зокрема Л.П. Ануфрієва, К.А. Бекашева, М.М. Бірюкова, П.Н. Бірюкова, Е.М. Дерябіна, С.В. Запольського, П.А. Калініченко.

Основний виклад матеріалу. Судовий захист прав споживачів здійснюється відповідно до загального законодавства ЄС про судові суперечки, юрисдикції та застосовне право. До основних законодавчих актів, що регулюють процесуальні аспекти захисту прав споживачів, необхідно віднести Регламент ЄС № 1215/2012 про юрисдикцію, визнання та примусове виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах [1, с. 1–32], а також Директиву 2009/22/ЄС про забезпечувальні заходи щодо спорів за участю споживачів [2]. Це основоположні акти договірного права Європейського Союзу, на підставі яких здійснюється правове регулювання всіх відносин, що постають із договорів.

Крім цих документів, що мають безпосереднє відношення до процесуальних аспектів захисту прав споживачів, необхідно також розглянути правила розмежування застосовного права щодо спорів за участю споживачів. Хоча правила розмежування підсудності відносяться до матеріального права, проте відповідні норми безпосередньо застосовуються під час судового захисту прав споживачів для вибору належного судового органу, на розгляд якого має бути спрямований суперечка.

Л.П. Ануфрієва зазначає: «Науково-технічний прогрес зробив надзвичайно актуальними деякі аспекти деліктних зобов'язань, які пов'язані, наприклад, із тим, що неправомірна дія скоєна на території однієї держави, а наступ шкідливого ефекту має місце в межах іншої юрисдикції» [3]. Такі ситуації характерні для захисту прав споживачів у ЄС, оскільки загальний ринок та електронна комерція зумовлюють наявність великої кількості угод, укладених між особами, які перебувають у різних державах-членах.

Законодавчим актом, що регулює правила застосування права в ЄС, є Регламент (ЄС) № 593/2008 від 17 червня 2008 р. про право, яке застосоване до договірних зобов'язань («Рим I») [4, р. 6–16].

Регламент «Рим I» створює колізійні норми, які розмежовують сфери застосування національного договірного права до різних за типом і суб'єктивним складом операцій.

Щодо споживчих угод ст. 6 Регламенту «Рим I» встановлює правило, згідно з яким застосуванню підлягає право країни походження споживача за одночасного дотримання таких умов:

- підприємець, укладаючи контракт зі споживачем, здійснює свою підприємницьку діяльність;
- підприємницька діяльність спрямована на продаж товарів або надання послуг на території країни походження споживача.

Крім цього, Регламент «Рим I» виключає з-під дії правила щодо країни походження споживача суспільні відносини, що виникли внаслідок приєднання споживача до оферти або емісії. На думку законодавця, такі

контракти повинні розглядатися однаково для всіх, хто приєднується до них; відносини, що виникають унаслідок приєднання до такого контракту споживача, підлягають регулюванню за правом країни походження офферента або емітента.

Стаття 6 Регламенту «Рим I» містить такі винятки:

– договори про надання послуг (якщо надання послуг передбачається в країні, відмінній від країни походження споживача);

– договори перевезення, крім договорів, що підпадають під дію Директиви про туристичні поїздки;

– стосовно прав та обов'язків, пов'язаних із фінансовими інструментами, як пояснює в преамбулі законодавець: «...оскільки це могло б спричинити застосування до кожного з емітованих інструментів норм різних правових систем, тим самим змінюючи характер подібних інструментів і перешкоджаючи взаємозамінній торгівлі між ними та їх взаємозамінній пропозиції»;

– договір, укладений у межах багатосторонньої системи, яка забезпечує або полегшує узгодження різноманітних інтересів покупців і продавців, виражених через третіх осіб, щодо фінансових інструментів у значенні п. 17 § 1 ст. 4 Директиви 2004/39/ЄС., згідно з правилами, що не мають дискреційного характеру.

Хоча в загальному сенсі всі винятки щодо споживчих угод і застосовуваним до них права вказані в Регламенті «Рим I», усе ж існують також інші винятки, які встановлені в спеціальному законодавстві. У деяких директивах закріплені окремі статті під назвою «уживане право» (англ. *applicable law*), які діятимуть для відповідних суспільних відносин замість положень Регламенту «Рим I».

Зауважимо, що такі норми спеціального законодавства приймалися в 90-ті рр., проте сучасне законодавство Європейського Союзу про захист прав споживачів, зокрема Директива 2011/83/ЄС, не містить таких норм, які суперечили б Регламенту «Рим I». На нашу думку, така уніфікація, тобто приведення всіх можливих законодавчих актів до однаковості, є основною тенденцією останніх років у праві Європейського Союзу й повинна сприйматися як спроба законодавця створювати та змінювати існуючі правові акти, роблячи їх більш універсальними (і як наслідок, зручними) для застосування, віддаючи складні й нетипові випадки на розгляд Суду ЄС.

Як вже зазначалося, Регламент Ради (ЄС) № 1215/2012 «Про юрисдикцію, визнання та примусове виконання судових рішень у цивільних і комерційних справах» (який також у літературі має назву «Брюссель I») є основним нормативно-правовим актом, який регулює процесуальні аспекти захисту прав споживачів у ЄС.

Щодо споживчих угод Регламент «Брюссель I» ще в преамбулі встановлює загальний принцип, якого необхідно дотримуватися під час визначенні підсудності: «Щодо страхових, споживчих і трудових контрактів більш слабка сторона в зобов'язанні має бути захищена більш сприятливи-

ми правилами визначення підсудності, ніж загальні правила». Таким чином, Регламент «Брюссель I» визначає, що споживач виступає в угоді як більш слабка сторона й повинен мати додатковий захист своїх інтересів під час визначення підсудності.

Положення розділу 4 Регламенту (ЄС) № 1215/2012 під назвою «Юрисдикція щодо споживчих договорів» складається з трьох статей, які встановлюють загальне правило розгляду спорів, що виникають із споживчих договорів: за правилом ст. 18 споживач може пред'являти позови проти підприємця або за місцем знаходження споживача, або за місцем знаходження підприємця, тобто на свій розсуд. Таким чином, принцип більш слабкої сторони в зобов'язаннях, який закладений у п. 18 преамбули Регламенту (ЄС) № 1215/2012, відбивається в наданні споживачеві права вибору підсудності спору.

Однак ця норма не є імперативною, оскільки законодавець бере до уваги можливість проживання споживача в третій державі-члені на момент укладання угоди й подальшого пред'явлення позову до суду. У зв'язку із цим законодавець у ст. 19 Регламенту (ЄС) № 1215/2012 встановлює випадки, коли може застосовуватися договірна підсудність.

Регламент також встановлює імперативну норму щодо іноземних компаній, які мають філії та представництва на території ЄС: відповідно до п. 2 ст. 17 Регламенту (ЄС) № 1215/2012 у випадку, якщо споживчий договір укладено з підприємцем, у якого немає постійного місця проживання ні в одній державі-члені ЄС, проте він мав філію або представництво в одній із держав-членів, місце знаходження філії або представництва для цілей Регламенту (ЄС) № 1215/2012 буде вважатися постійним місцем знаходження підприємця.

Таким чином, Регламент (ЄС) № 1215/2012 повною мірою реалізує принцип більш слабкої сторони в зобов'язаннях, накладаючи на підприємців, що укладають споживчі угоди, більш суворі умови щодо підсудності.

Ці законодавчі акти є основоположними у сфері договірних відносин і закладають законодавчу базу для подальшого розвитку правового регулювання захисту договірних прав та економічних інтересів споживачів у ЄС.

Ще одним нормативно-правовим актом, який спрямований на судовий захист інтересів споживачів, є Директива 2009/22/ЄС від 23 квітня 2009 р. про забезпечувальні заходи, що приймаються судами для захисту інтересів споживачів [5]. Директива 2009/22/ЄС замінила раніше прийняту щодо аналогічних питань Директиву 98/27/ЄС. Заміна старої Директиви 98/27/ЄС новою Директивою 2009/22/ЄС обумовлена наявністю великої кількості внесених у стару Директиву 98/27/ЄС змін. Як зазначено в преамбулі до Директиви 2009/22/ЄС, нова Директива є кодифікований версією старої Директиви та приймається для забезпечення ясності та розумності щодо питань правового регулювання забезпечувальних заходів, прийнятих судами для захисту інтересів споживачів.

Директива 2009/22/ЄС встановлює застосовувані судами в державах-членах ЄС заходи для забезпечення захисту колективних інтересів

споживачів під час звернення до суду за захистом під час порушення положень, імplementованих у законодавство держав-членів ЄС відповідно до директив, зазначених у додатку до Директиви 2009/22/ЄС. Важливо відзначити, що мається на увазі тільки колективні позови споживачів, а також у Директиві 2009/22/ЄС вказана необхідність створювати або вказувати ті установи, які можуть подавати такі колективні позови проти підприємців.

До забезпечувальних заходів європейський законодавець відносить такі: видання припису в розумний термін за необхідності шляхом застосування спрощеної процедури з вимогою про припинення або заборону порушення; за необхідності публікація рішення цілком або його частини, яка буде достатньою, з метою ліквідації наслідків порушення; якщо така дія не суперечить законодавству держави-члена ЄС, видання припису про накладення на сторону, яка програла, обов'язків виплати штрафу або компенсації в казну чи іншому бенефіціару на розсуд суду в разі невиконання рішення суду у встановлений законом або судом термін.

Необхідно відзначити, що ЄС у силу своїх особливостей, тобто високого ступеня транскордонних взаємин і наявності національних та наднаціональних органів влади, здійснює політику, завдяки якій споживачі в ЄС не повинні стикатися з труднощами під час виникнення спірних ситуацій, оскільки вони є рушійною силою внутрішнього ринку; чим менше в споживачів виникають перешкоди у відносинах із підприємцями й органами влади, тим більш високий рівень якості товарів і послуг, а також конкурентоспроможності ринку буде встановлений у ЄС.

Для досягнення цілей полегшення взаємодії споживачів і підприємців, а також органів влади ЄС створює спеціалізовані органи й системи взаємодії.

У сфері захисту прав споживачів також існують можливості, які надані ЄС для мінімізації перешкод для споживачів під час доступу до правосуддя. До таких систем відноситься система альтернативного вирішення споживчих спорів, яку скорочено називають ADR (від англ. Alternative Dispute Resolution – альтернативне вирішення спорів (АРС)).

Правове регулювання організації та функціонування системи АРС здійснюється за допомогою нової Директиви 2013/11/ЄС про позасудове врегулювання споживчих спорів (Директива про позасудове врегулювання споживчих спорів) [6].

Ухвалення Директиви 2013/11/ЄС обумовлено необхідністю заповнити прогалини в правовому регулюванні позасудового вирішення споживчих спорів.

Об'єктами правового регулювання Директиви 2013/11/ЄС є суспільні відносини, що виникають між споживачем громадянином ЄС і підприємцем (резидентом ЄС) на національному та транскордонному рівні. Відзначимо, що згідно зі змістом ст. 2 Директиви 2013/11/ЄС АРС може бути використана під час вирішення саме споживчих спорів, тобто споживач є тим суб'єктом, наявність якого в суперечці визначає можливість застосування

АРС відповідно до Директиви 2013/11/ЄС. Дія Директиви 2013/11/ЄС не поширюється на спори, пов'язані зі здоров'ям або освітнім процесом у вищих навчальних закладах.

Розгляд споживчих суперечок на позасудовій основі ЄС довіряє організаціям із позасудового вирішення спорів.

Принципи та вимоги, яким повинна відповідати діяльність АРС, аналогічні принципам судового процесу. До них, зокрема, відносяться такі: оцінка доказів, незалежність, неупередженість (ст. 6); прозорість інформації про організацію АРС та її діяльність (ст. 7); ефективність розгляду спорів (ст. 8); чесність (ст. 9); свобода вибору способу врегулювання спору (ст. 10).

Водночас Директива 2013/11/83 накладає додаткові обов'язки на підприємців, які повинні гарантувати надання достатньої інформації споживачам про можливість вирішення спору в порядку АРС.

Організації АРС взаємодіють із національними органами держав-членів ЄС із метою отримання необхідної інформації щодо споживчого законодавства ЄС та держав-членів, а також для обміну інформацією про практику розгляду спорів. Крім того, національні органи зобов'язані надавати технічну оцінку й інформацію за запитом організацій АРС для ефективного вирішення відповідних спорів.

Таким чином, система АРС є альтернативою судового врегулювання суперечок за споживчими операціями, яка дозволяє вирішити суперечку швидше та з найменшими витратами для сторін. Однак застосування АРС не виключає подальшого звернення до суду, якщо для такої дії дотримані терміни й інші процесуальні аспекти вирішення спорів у судовому порядку. Відзначимо, що система АРС у ЄС включає не тільки організації АРС, а й органи держав-членів, відповідальні за координацію відповідної діяльності на транскордонному рівні.

Нині система АРС щодо споживчих суперечок отримала закріплення; до липня 2015 р. норми про АРС повинні бути імplementовані в законодавство держав-членів ЄС.

Ще одним нововведенням у врегулюванні споживчих спорів є система інтерактивного вирішення спорів (ІРС), або Online dispute resolution (ODR).

Відзначимо, що ця система отримала самостійне правове регулювання разом із системою АРС. Таке правове регулювання закріплено в Регламенті № 524/2013 від 21 травня 2013 р. про інтерактивний розгляд споживчих спорів (Регламент про інтерактивний розгляд споживчих спорів) [7].

Система ІРС поширюється на спори, регулювання яких може здійснюватися за допомогою системи АРС, проте поширює свою дію тільки на угоди, створені за допомогою інтерактивного способу, тобто охоплює лише відносини споживачів і підприємців під час здійснення покупок через мережу Інтернет (так звана електронна комерція).

Важливо відзначити, що ІРС – не окрема від АРС система, а платформа, що уможливорює інтерактивний розгляд частини спорів, що підпадають

під юрисдикцію АРС. Таким чином, ІРС є спеціалізованою процедурою АРС у сфері електронної комерції, яка надає можливість інтерактивного дозволу відповідних спорів.

З метою функціонування системи ІРС Європейська комісія створює ІРС-платформу, яка надаватиме інтерактивні сервіси щодо скарги, повідомлення другої сторони про наявність скарги, розподілу скарг у конкретні організації АРС.

Як зазначено в ст. 5 Регламенту, ІРС – платформа, яка повинна бути зручною для користувачів, а тому повинна містити доступну й відповідну справжньому стану інформацію про використання платформи. Таким чином, ІРС – платформа, яка повинна бути простою у використанні та зрозумілою кожному споживачеві в ЄС, щоб гарантувати його право на використання цього сервісу АРС.

Кожна держава-член із метою правильного функціонування системи ІРС створює контактний пункт або надає відповідні повноваження відповідному європейському споживчому центру (такі центри засновані в кожній державі-члені ЄС, вони є частиною системи ЕСС-Net), асоціації споживачів або іншій особі, яка буде виконувати функції контактного пункту ІРС. Контактний пункт ІРС засновується для надання підтримки під час позасудового розгляду спорів; до завдань ІРС контактного пункту належать такі: встановлення контактів між АРС-організацією, споживачем і підприємцем; надання необхідної інформації з питань споживчого законодавства та процесуальних аспектів використання АРС-системи. Однак такі функції контактний пункт ІРС виконує тільки під час транскордонних споживчих спорів.

Система контактних пунктів ІРС утворює відповідну мережу, яка організована з метою співробітництва держав-членів ЄС із питань позасудового врегулювання споживчих суперечок. Європейська комісія як головна координаційна ланка отримує інформацію про всі контактні пункти, а також організовує щорічні з'їзди представників контактних пунктів.

Висновки. Таким чином, системи альтернативного й інтерактивного вирішення спорів функціонують у ЄС не тільки щодо захисту прав споживачів, а й в інших сферах правового регулювання. Прикладом аналогічної системи може служити система SOLVIT (від англ. solve it, що в перекладі означає «дозволь це»), яка була створена для вирішення транскордонних спорів між фізичними або юридичними особами та державними органами. Система функціонує вже більше 10 років, що дає можливість припустити, що багаторічний досвід у побудові відповідної системи взаємовідносин із вирішення спорів альтернативним та інтерактивним способами буде використаний також під час розвитку систем АРС і ІРС у сфері захисту прав споживачів.

Література:

1. Regulation (EU) № 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters // OJ. – 2012. – L 351. – P. 1–32.
2. Directive 2009/22/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on injunctions for the protection of consumers' interests // OJ. – 2009. – L 110. – P. 30–36.
3. Ануфрієва Л.П. Міжнародне приватне право : [підручник] : у 3 т. / Л.П. Ануфрієва. – 2-е вид. – М. : Видавництво БЕК, 2002. – Т. 2 : Особлива частина. – С. 332.
4. Regulation (EC) № 593/2008 of the European Parliament and of the Council of 17 June 2008 on the law applicable to contractual obligations (Rome I). // OJ. – 2008. – L 177. – P. 6–16.
5. Directive 2009/22/EC of the European Parliament and of the Council of 23 April 2009 on injunctions for the protection of consumers' interests // OJ. – 2009. – L 110. – P. 30–36.
6. Directive 2013/11/EU of the European Parliament and of the Council of 21 May 2013 on alternative dispute resolution for consumer disputes and amending Regulation (EC) № 2006/2004 and Directive 2009/22/EC (Directive on consumer ADR) // OJ. – 2013. – L 165. – P. 63–79.
7. Commission Recommendation 2001/310/EC of 4 April 2001 on the principles for out-of-court bodies involved in the consensual resolution of consumer disputes // OJ. – 2001. – L 109. – P. 56–61.

Приступлюк В. Л. Процессуальные и коллизионно-правовые аспекты защиты прав потребителей в праве Европейского Союза

Аннотация. В статье рассматриваются процессуальные и коллизионно-правовые аспекты сферы защиты прав потребителей в праве Европейского Союза. Также проанализирована система законодательных актов Европейского Союза в части судебной защиты прав потребителей, особое внимание было обращено на коллизионные нормы.

Ключевые слова: процессуальные аспекты, коллизионные нормы, система законодательства Европейского Союза, правовое регулирование судебного и внесудебного рассмотрения.

Prystupliuk V. Procedural and conflict legal aspects of consumer rights protection in European Union laws

Summary. The article deals with investigation of conflict legal rules, laws and powers of member states in the sphere of consumer rights protection intended to resolve conflicts as well as creation of mechanism of alternative dispute resolution with participation of consumers including interactive system of dispute resolution for on-line shopping. The system of EU statutes has been also analyzed in the part related to judicial protection of consumer rights and special attention was given to conflict rules. Judicial protection of consumer rights is conducted according to general EU laws: on judicial disputes and applicable law. The are possibilities to minimize obstacles for consumers while having access to justice in the sphere of consumer rights protection and system of alternative dispute resolution (ADR) and online resolution belongs to them as a means to resolve extrajudicial disputes.

Key words: procedural aspects, conflict rules, system of EU laws legal judicial settlement and alternative dispute resolution.